

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

LUCRARE DE DOCTORAT

Candidat:
Dan Augustin Deac

Coordonator:
Prof. Dr. Mihai Bărbulescu

Cluj-Napoca 2013

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

*Prezența și influențele egiptene la Dunărea de Mijloc și
de Jos. Provinciile panonice, dacice și moesice (sec. I-
IV e.n.).*

-rezumat-

Candidat:
Dan Augustin Deac

Coordonator:
Prof. Dr. Mihai Bărbulescu

Cluj-Napoca 2013

Lucrarea de față reprezintă rezultatul a trei ani de cercetare de-a lungul perioadei studiilor doctorale susținute în cadrul Școlii doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, sub îndrumarea prof. univ. Dr. Mihai Bărbulescu¹.

Necesitatea lucrării derivă din mai multe puncte de vedere. Subiectul în cauză, prezența și influențele egiptene la Dunărea de Mijloc și de Jos, în provinciile Pannonia, Dacia și Moesia a fost abordat cu mai multe ocazii de către cercetătorii români și străini. Așa cum vom vedea, aceste abordări au fost sumare, rezumându-se la publicarea de piese, sau situația acestor influențe exercitate prin manifestările religioase față de divinitățile egiptene, Isis, Sarapis, Harpocrate, Anubis, Bubastis, Apis etc. pe micro-zone. Chiar și studiile importante pe micro-zone s-au publicat în urmă cu cel puțin treizeci de ani (a se consulta istoricul cercetărilor).

Metodologic lucrarea încearcă să intre în tiparele monografiilor de acest gen apărute în prestigioasa colecție *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain*, continuată apoi de *Religions in the Greco-Roman World*, editat de H.S. Versnel, R. Van den Broek et al., numărate de la ultima serie *EPRO* 114 (1992), sub egida Universității din Leiden. Astfel această lucrare are două componente importante, prima constând în două capitole mari în care s-au abordat probleme noi, de cronologie a etapelor pătrunderii cultelor de origine egipteană în zona dunăreană și analiza privind templele divinităților egiptene, modul cum acestea funcționau, cine erau artizanii funcționării lor și mai ales care a fost impactul acestora. A doua componentă a constat în crearea unui catalog, baza lucrării de față/

Prima etapă necesară elaborării a fost aducerea „la zi” a descoperirilor prin crearea unui catalog a tuturor pieselor –de altfel primul de acest gen la o astfel de scară a Imperiului Roman- care urma să devină instrumentul de lucru. Adunarea tuturor pieselor ce trădează o anumită prezență a culturii egiptene în provinciile dunărene a prezentat o reală provocare. În primul rând a fost vorba de numărul mare de piese (338 la număr) iar în al doilea rând diversitatea de publicații și limbi străine, unele care nu sunt de circulație internațională². Pe lângă publicarea unor piese noi din categoria *aegyptiaca* (cum este monumentul de la Potaissa în forma unei stele egiptene cu imitație de scriere hieroglifică

¹ Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/77946, cu titlul „Doctoratul: o carieră atractivă în cercetare”.

² De asemenea o altă provocare a fost menținerea pasului aparițiilor noi din ce în ce mai numeroase privind zonele și provinciile din jur, fără a mai adăuga faptul că studiile isiacologice recente constau în analiza mult mai profundă a fenomenelor religioase din jurul cultelor divinităților egiptene.

sau cele trei *uṣabti*-uri de la Aquicum), un alt aspect dificil de realizat a fost încercarea de a lămuri apartenența unor piese la categoria *aegyptiaca* (cum ar fi statuetele de tauri din Dacia considerate a fi până acum reprezentarea taurului Apis), de a reinterpretă iconografic alte artefacte (cum ar fi statueta reprezentând un faraon de la Potaissa) sau de a regăsi și de fotografia și măsura pentru prima oară monumente considerate până acum de mult pierdute (baza de statuie atestând un *collegium Isidis* la Potaissa). Toate aceste întreprinderi au consumat aproape doi dintre cei trei ani alocați studiului acestei lucrări.

O întrebare firească care se pune este de ce am ales această zonă geografică? În primul rând informațiile pe tema cultelor și influențelor egiptene sunt destul de parcimonios cunoscute în mediile științifice internaționale. Pannonia spre exemplu, a fost abordată în acest sens la nivel monografic doar de două ori ambele lucrări concentrându-se pe părți din provincie (V. Wessetzky pentru partea ungară a Pannoniei în 1961 și P. Selem pentru partea iugoslavă în 1980).³ Alte demersuri, ale cercetătorilor din alte țări n-au existat poate și datorită numeroaselor piese publicate în limbi ca maghiara sau sârbocroata. În ceea ce privește Dacia situația era până în acest moment și mai dramatică, deoarece nu exista publicat nicio monografie asupra cultelor egiptene care să se pretindă a fi exhaustivă și recentă (un catalog l-a realizat Al. Popa în cadrul lucrării sale de doctorat nepublicată din anul 1979, urmat de câteva studii care suferă numeroase lacune și pot fi supuse unor critici puternice ca studiile lui S. Sanie din 2004 sau a M. C. Budischovsky din 2007), fără a mai adăuga faptul că piesele din categoria *aegyptiaca* erau publicate în genere în limba română, fără a circula în mediile universitare și științifice internaționale. Situația din Moesia este puțin mai ameliorată datorită eforturilor M. Tacheva-Hitova, care adună piesele din categoria *aegyptiaca* din Moesia Inferior într-un catalog urmat de scurte comentarii, publicat în anul 1983 și o prezentare succintă făcută de L. Bricault la conferința denumită „Nile into Tiber. Egypt in the Roman World. Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies, Leiden, May 11-14 2005, publicată apoi doi ani mai târziu, în anul 2007. De altfel L. Bricault publica în anul 2001 un atlas al răspândirii cultelor isiace în lumea romană, dedicând o parte și zonei analizate în lucrarea de față, însă cartografiind doar o parte din descoperiri, în special cele publicate în limbi străine. Același savant crea patru ani mai târziu un corpus cu toate inscripțiile dedicate lui Isis și Sarapis în lumea romană, menționându-le și pe cele din Pannonia, Dacia și Moesia. Practic însă, până la lucrarea de față nu s-a reușit crearea unei

³ A se consulta bibliografia în acest sens.

imagini de ansamblu, a analizării tuturor monumentelor și artefactelor egiptene sau egiptizante și mai ales nu s-a încercat corelarea informațiilor și relațiilor privind aceste culte egiptene între cele trei provincii. Așa cum se va vedea, aceste culte egiptene se răspândesc uneori de la centru spre periferie, dinspre Italia spre Pannonia și apoi Dacia sau datorită unor evenimente istorice petrecute chiar în zona amintită (cum ar fi episodul „miracolului ploii” și scribul egiptean Arnouphis, ce făcea parte din anturajul imperial al lui Marcus Aurelius).

Așadar, scopul primordial al acestei lucrări a fost de a crea o imagine de ansamblu asupra situației cultelor și influențelor egiptene în provinciile Pannonia, Moesia și Dacia luate împreună ca o zonă a Imperiului Roman și nu ca teritorii distincte care erau total independente una de cealaltă (un caz concret îl consider cel de la Oescus și Sucidava, două importante așezări romane, cu puternice influențe egiptene reciproce). O importanță aparte am oferit-o cronologizării apariției acestor culte egiptene la Dunărea de Mijloc și de Jos (capitolul al II-lea) și modul cum s-au manifestat aceste fenomene religioase în zona mai sus amintită (capitolul al III-lea).

Un aspect important dedicat acestei lucrări a fost analizarea și compararea diferitelor temple și a comunităților de adoratori isiaci ai acestora și modul în care acestea au fost create. Această comparație derivă din faptul că, așa cum se poate observa din punct de vedere epigrafic, o parte din temple începând cu a doua jumătate a secolului al doilea au fost ridicate la ordinal unor demnitari ai acestor provincii (în special guvernatori) pentru a-și manifesta loialismul politic față de casa imperială. Este clar că avem de a face cu o distincție clară între un templu construit la Scarbantia undeva în secolul al II-lea p. Ch., unde adoratorii ca G. Pomponius Philinus, libertul lui Pomponius Severus ridică un altar pentru Isis și Bubastis (s-a avansat ideea că cognomenul ar putea proveni de la insula Philae din sudul Egiptului) și un *Serapeum* construit la Oescus, de guvernatorul provinciei Moesia Inferior. Un alt caz din secolul al treilea este distincția dintre un Iseum/Serapeum de la Tomis unde se practica incubația și unde preoții erau organizați în diferite bresle și Sarmizegetusa, unde exista un Serapeum în domus procuratoris, dedicat de procuratorii Daciei Apulensis în speranța însănătoșirii grabnice a împăratului Caracalla. De altfel consider faptul că aceste temple ale divinităților egiptene, presupuse din izvoarele epigrafice sau descoperite arheologic, cu precădere dedicate lui Isis și Sarapis, funcționau ca forțe centrifuge ale răspândirii credințelor religioase egiptene în microzone.

În finalul prezentării argumentării mă simt nevoit să reiterez faptul că tema lucrării de față necesită mult mai mult timp pentru a interveni și de „a nu lăsa nici o piatră

neîntoarsă”, privind studiul cultelor egiptene și a influențelor culturale originare de pe malurile Nilului în zona provinciilor Dunării, Pannonia, Moesia și Dacia. Cu toate că a fost necesar aproximativ de două treimi din timpul celor trei ani pentru a crea un instrument de lucru viabil pentru a se trece apoi la analiza de fond sper ca rezultatul final să fie unul satisfăcător.